

JANKO KOS – LIRIKA

LIRIKA KOT PROBLEM

Pojem lirike se je oblikoval počasneje kot pripovedništvo in dramatika. Za reprezentativno zvrst je od antike dalje sicer valjala oda, vendar ni imela take vloge kot v pripovedništvu ep ali tragedija/komedija v dramatiki.

ANTIČNO POJMOVANJE LIRIKE

Lirika je pesem, peta ob spremljavi na liro, piščali ali na druga brenkala > ozek pomenski krog. Nelirske zvrsti so bile pri Grkih elegije, epigrami in jamske pesmi, pri Rimljanih pa še satire in epistole. Antično pojmovanje lirskega pesništva je označevalo samo liriko v ožjem smislu besede. Zgodovinski razvoj same lirike pa ima izhodišče ravno v grškem prvotnem pojmu.

Pridevnik »**lyricos**« se pojavi šele okoli leta 300, kar pomeni da grška literatura do tedaj ni združevala pesniških oblik s tem pojmom. Pač pa s pojmom »**melos**«: Pindar, Platon:

- melos je sestavljen iz **logosa (besedni govor)** + **harmonije (melodije)** + **ritma**; Aristotelu melos pomeni le še melodijo.

- Platon razvije 3 načine pesniškega govora:

- mimetični govor (dramatika)

- čisti govor (lirika) > lirika je eksistencialen izraz pesnikove realne osebe!!!

- mešani govor (epika)

- Aristotel povezuje posamezne zvrsti s pomočjo mimesis:

- prvoosebno pripovedovanje

- govor skozi usta drugih (Homer)

- vse osebe so neposredno prisotne

Lirske zvrsti spadajo v tisti način, ko pesnik govori sam (prvoosebno pripovedovanje).

Aristotel je tako utemeljitelj pojma za lirsko poezijo, seveda v ožjem antičnem smislu.

Helenizem je pod »**lyricos**« združeval le monodično in zborovsko petje > tako nastane prehod v rimsko poetiko > Horac: »**carmen**«; tudi ta termin pomeni petje in peto pesem

Antična lirika se je do helenizma delila po načinu izvajanja na peto pesem z glasbeno spremljavo, na recital in na govorno/bralno brez petja > večina zvrsti je pripadala prvemu tipu. Prav zato je bila glasbena stran glavno merilo za pojem lirske pesmi.

Razvoj pa je poznoantično pesništvo polagoma usmerjal k recitativni in bralni liriki > potem pa jo zamenja zgodnjekrščanska poezija, ki je po svoji sestavi in načinu izvajanja spet pretežno peta. To je razlog, da je lahko pojem za lirsko poezijo v širšem smislu nastal šele, ko se je peta lirika dokončno umaknila bralno-govorni poeziji > novi vek

NASTANEK NOVOVEŠKEGA POJMA LIRIKA

Pojem lirike v pomenu ene od treh literarnih vrst se je izoblikoval v letih 1797-1800 > F.

Schlegel postavil liriko ob epiko in dramatiko v triadno urejen literarno-vrstni sistem.

Natančnejšo teoretično utemeljitev sta zatem izdelala A. W. Schlegel in Schelling > nov pojem lirike je bil rezultat dolgotrajnega procesa, ki se je dogajal na več ravneh od visokega srednjega veka naprej.

Še na začetku 19. st je pod lirsko spadala le oda in poleg nje še himna in ditiramb, elegija, sonet in epigram pa še ne. V renesansi, baroku in klasicizmu je lirika temeljila na antičnem pojmovanju lirskega kot petega besedila, tako da se pomenski obseg pojma niti ni širil.

Od zgodnjekrščanske dobe naprej je postala temeljna oblika lirske poezije cerkvena himna, v visokem srednjem veku se ji pridruži št trubadurska lirika, šele od 13. st → se razvijajo nove

oblike: SONET, SESTINA, KANCONA, PETRARCOVA SONETISTIKA > ljudska poezija edina ostane dosledno peta.

Proces, ki je liriko spreminjal iz pete → bralno-govorno, je bil zelo počasen, k dokončni emancipaciji lirske poezije iz zvez z glasbeno umetnostjo pride v dobi razsvetljenstva, s predromantiko in romantiko pa se lirika dokončno preobrazila. Na poseben način ima nova lirika poleg pomenskih vsebin tudi posebne oblike melodije, ritma in tona, in sicer v jeziku. S tem je bila postavljena podlaga sodobnemu pojmu lirike

TRADICIONALNO POJMOVANJE LIRIKE

Romantična estetika je tako podrobno opredelila pojem lirike v 1/2 18. st. in njegovo pomensko vsebino.

Duhovnozgodovinska podoba romantike je pogoj za spremembe:

- opustitev antičnega merila za lirske pesem
- v ospredje stopi sestava besedil v primerjavi s sestavo pripovedništva /dramatike
- temeljno merilo za določanje notranje strukture je nasprotje med subjektivnim in objektivnim, notranjim in zunanjim, psihičnim in stvarnim = kategorije novoveške filozofije
- princip teze - epika / antiteze - lirika / sinteze – dramatika
- Schlegel: lirska forma določa dejstvo, da je subjektivna > epika in dramatika pa sta pretežno objektivni > lirska pesem je muzikalni izraz čustvenih vzgibov s pomočjo jezika
- po 1815 > geslo »*lyric*« je prvič obravnavano v enciklopediji **Brockhausa**: poezija, v kateri pesnik neposredno predstavlja svoje notranje življenje v stanju čustva, po svojem bistvu je subjektivna, poglobljena vsebina je čustvo + misli + podoba, časovna struktura ima obliko sedanosti > **bistveni elementi za novi pojem lirike**
- po 1820 > Hegel, Vischer
- sredi 19. st. > novo pojmovanje je dovršeno, glavne kategorije so: subjekt, subjektivnost, notranjost, izraz, izpoved, čustvo, občutje, doživljanje, muzikalnost
- v času realizma se lirika ni pretirano razvijala

MODERNEJŠE POJMOVANJE LIRIKE

Poglavitno izhodišče ostaja tradicionalno pojmovanje poezije, vendar se začnejo uvajati novi pojmi, teorije in modeli, da bi zajeli vsa lirska besedila v enoten, teoretično opredeljen pojem lirike. Na prehodu 20. st. so s spremembo v filozofskem mišljenju pojmi tradicionalne lirike postali problematični. Njihov pomen se je namreč pokazal za historično omejenega > fenomenologija, pragmatizem, psihoanaliza, logični empirizem, eksistencializem, strukturalizem, poststrukturalizem...

Pomembna postane fenomenološka zavrnitev psihologizma, ker vsebina lirskih besedil ni nujno istovetna s psihičnimi doživljaji pesnika, ki so dejanska realiteta. Subjekt, ki pesem govori, niti ni nujno pesnik.

Pod vprašaj pade pojem romantične subjektivnosti, notranjega doživetja, čustva in zavesti...

Premiki v znanstveno-filozofski teoriji > prvi začetki so sredi 19. st – simbolizem in Baudelaire, kasneje pa tudi Mallarme, Rimbaud > tedaj je začela nastajati nova lirska poezija, ki ni več avtorjeva izpoved v romantičnem smislu; namesto tega je subjekt abstrakten, neoseben, nadoseben, fiktiven..., s tem pa tudi čustva in misli izgubijo realen status.

Modernistično pesništvo 20. st. pa sledi spontanemu avtomatizmu subjektivne zavesti, podlaga lirskega modernizma je neosebno gibanje psihičnih, mentalnih in jezikovnih struktur, ki niso več samo izraz subjektivnosti. (Apollinaire, Trakl, Majakovski, Eliot...)

Poezija se usmeri v svobodni verz in prozni ritem > ritmizirana proza (Novalis: Himne noči), pesem v prozi, lirski roman (Goethe: Werther, Holderlin: Hyperion) posebno v obdobju simb.,

dek., modernizma. V dramatikki se pojavi lirski drama (Byron, Shelley, Mickiewicz, Maeterlinck...)

Pomembno vprašanje je raje poezija/lirika: pojem lirike se začne uveljavljati predvsem zato, ker ima pojem poezije večpomensko rabo

- grško-rimska tradicija pojme loči
- Platon in Aristotel razlagata, da je »poesis« vsako besedilo, utemeljeno na mimesis
- pozni srednji vek od 1350 poesisu da ožji pomen v smislu verznega literarnega pisanja, vendar se ne pokriva s pojmom lirike
- 17., 18. st. > francoska poetika pojme loči enega od drugega
- 19. st: francoski in angleški pojem »la poesie«, »the poetry« < pomenska pretvorba, ki pojma izenači
- 2/2 19. st: Verlaine: Art poétique > pojem poezije v normativno-estetski vlogi meri na notranjo kakovost literarnih besedil, pripada pa tudi romanom in dramam > gre za poezijo v smislu poetičnosti ali umetniškosti. Pojem lirike temu ne more biti istoveten, ker meri na deskriptivno-analitičen sistem. Pojem poezije tako dobiva preozke ali preširoke pomene > razlike med pomeni poezije in lirike se tako kažejo le ob konkretni literarni presoji del.

Premiki v terminologiji literarne vede vodijo k novi presoji lirike > modernizacija pojma se začne po 1. sv. vojni:

- Croce, Walzel, Ermatinger; gre za razlago pojma doživetja, ki ni več le psihološki prenos iz pesnika v umetnino, tako da ga izpove, ampak gre za psihični akt, ki formira svojo duhovno strukturo: elemente doživetja poveže med sabo po lastnih zakonih, ki niso empirični, ampak so duhovne narave. Bistvo lirske strukture je v tem, da se te prvine ne nizajo po objektivnih vzročnostih prostora in časa, ampak v duhovnem prostoru, kjer tega ni (naslanjanje na tradicionalno predstavo o subjektivnosti)
- J. Petersen: tehnična opredelitev lirike
- E. Staiger: namesto literarno-vrstnega pojma lirika uvede silni pojem liričnost, ki je prisotno tako v epskih kot dramskih delih (kaže na prepletenost vseh literarnih vrst)
- K. Hamburger: lirika je eksistencialna literarna vrsta nasproti mimetično-fikcionalnim epiki in dramatikki

Poglavne premise modernega pojmovanja lirike po 2. sv. vojni:

- a) za opredelitev lirike je pojem LS nujen (le tako je mogoče razložiti razliko med liriko/pripovedništvom – pripovedovalec, dramatikko – dramski avtor)
- b) LS je tisti, ki v liriki govori, in ne pesnik
- c) pogoj, da se lirska dejavnost ne loči od govorečega, ampak da prihaja do njunega poistovetenja, je posebna sestava te resničnosti, ki je drugačna od realnosti v epiki/dramatikki > realnost lirskih besedil je specifična po tem, da se temeljne pomenske prvine razvrščajo:
  - prevlada čustvenih in miselnih pomenskih prvin nad snovnimi
  - drobcu zunanjega sveta v lirskih delih niso med seboj časovno in prostorsko povezani
  - problem časa in časovne strukture lirike (tradicionalno pojmovanje = čas v liriki je sedanost, v epiki preteklost, v dramatikki prihodnost)
  - kasneje se uveljavlja, da je lirski čas čas notranjega spomina, tj. sedanost, ki je vedno trenutno prisotna, ob vsakem stiku z lirskim delom > govor LS je sočasen s časom branja

- **NOTRANJE-FORMALNE TIPOLOGIJE**

Brockhause: loči 2 tipa besedil:

- o čisto lirsko pesništvo = emocionalno > himna, oda, pesem
- o miselno lirsko pesništvo > elegije

Vischer: tričlena tipologija, merilo je razmerje subjektive notranjosti do sveta

- o lirika vzgona k predmetu > himne, ode, ditirambi
- o čisti prehod predmeta v subjekt > balada, romanca, prava lirski pesem
- o odcepitev od predmetnega sveta > prehod na raven razmišljujočega duha

Gottschal:

- o lirika čustva
- o lirika zanosa
- o lirika refleksije

Kaiser:

- o lirika poimenovanja
- o lirika nagovarjanja
- o pesemski govor

V tako razčlenjeni tipološki lestvici je seveda veliko prepletanja in vprašanj, kateri tipi so resnično tisti, ki predstavljajo skrajne oblike in so lahko del tipologije – za ostale in podtipe je še veliko prostora

- **MOTIVNO-TEMATSKE KLASIFIKACIJE**

Ivan Pregelj, S. Trdina

- verska, duhovna, prirodna, ljubezenska, erotična, rodoljubna, vojaška, socialna, zbadljivka, satirična pesem, zdravica, obredna, nabožna, religiozna...

- **FUNKCIJSKO-RECEPCIJSKE TIPOLOGIJE**

Lirika se deli glede na izvor, okoliščine nastanka, način izvajanja, socialno funkcijo, distribucijo..., gre se za odnos med avtorjem in bralcem (nekje je poudarek na enem nekje pa na drugem)

- o ustna in pisna lirika
- o ljudsko in umetno pesništvo
- o viteška, trubadurska, dvorska, meščanska, kmečka, proletarska, romarska, obredna, dekliška, ženska...

- **ZUNANJE-FORMALNE TIPOLOGIJE**

V poštev pridejo:

- zunanja zgradba - posamezna pesem, cikel, lirski pesnitev
- jezikovni slog - jezik: poetična, prozaična lirika
- ritmika pesmi - verz / polverz / svobodni verz

KLASIFIKACIJA PO ZVRSTEH IN OBLIKAH

Pese, oda, himna, elegija, kancona, sirventeza, sonet, glosa...